

KUTADGU BİLİG’DE YER ALAN KALIP SÖZLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON MODAL WORDS IN KUTADGU BİLİG

Necmi AKYALÇIN * & Damla AYDOĞAN **

* Dr. Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TÜRKİYE,
e-mail: nakyalcin@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7461-7773>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TÜRKİYE,
e-mail: damlaaydogan94@gmail.com

Geliř Tarihi: 30 Eylül 2019; Kabul Tarihi: 23 Ekim 2019
Received: 30 September 2019; Accepted: 23 October 2019

ÖZET

Türk dili, VIII. Yüzyılda Orhun Yazıtları olarak bilinen taşlara yazılan ilk yazılı belgelerini ortaya koymuş büyük bir dildir. Konuşma ve yazı dili olarak geniş bir alana yayılmış olan (göçler, savaşlar vb. sosyolojik olaylar nedeniyle) Türk dili ile yazılmış günümüze ulaşan pek çok önemli eser vardır. Bu eserlerden bir tanesi de Türk dilinin Orta Türkçe olarak da adlandırılan döneminde, Yusuf Has Hacıp’in Karahanlı Türkçesi ile kaleme almış olduğu Kutadgu Bilig’dir. Siyasetname özelliği taşıyan, aynı zamanda da didaktik bir eser olan Kutadgu Bilig üzerinde bugüne değin pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar arasında kalıp söz olarak bilinen yapılar (Bismillahirrahmairrahim, nasılsın, Ömrün uzun olsun, dikkatli et, vb) ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Bu çalışmanın konusunu Kutadgu Bilig’de yer alan kalıp sözler oluşturmaktadır. Amaç, Türk dili açısından değeri yüksek bir eser olan Kutadgu Bilig’de, iletişim, temenni ve benzeri durumlar için kullanılan kalıp sözleri saptamak ve bu bağlamda Türkoloji’ye katkı sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Kalıp söz, Kutadgu Bilig, Söz Öbeđi.

ABSTRACT

Turkish language, VIII. Century, Orkhon Inscriptions known as the first written documents written on stones is a great language. There are many important works that have been written with the Turkish language, which are spread over a wide area as speech and writing language (due to sociological events such as migrations, wars etc.). One of these works is Kutadgu Bilig, which was written by Yusuf Has Hacip in Karahanli Turkish during the period of Turkish language called Middle Turkish. Kutadgu Bilig, which is also a didactic work, which has the feature of politics, has been researched so far. However, among these studies, there are no studies related to the structures known as molds (Bismillahirrahmairrahim, Nasılsın, Ömrün uzun olsun, Dikkat et, etc.).

The subject matter of this study is the words in Kutadgu Bilig. The aim is to determine the pattern words used for communication, wishes and similar situations in Kutadgu Bilig, which is a highly valuable work in terms of Turkish language and to contribute to Turcology in this context.

Key words: Pattern Words, Kutadgu Bilig, Word Group

1. GİRİŞ

Türk dili, kökeni daha eski zamanlara dayanmakla birlikte, ilk yazılı belgeler olarak kabul edilen Orhun Yazıtları ile VIII. Yüzyıldan başlayarak günümüze kadar gelişimini ve varlığını sürdüren köklü bir dildir. Savaş, göç gibi çeşitli nedenlerle pek çok süreç/dönem geçiren Türk dili XI. Yüzyılda Karahanlı Devletinin İslamiyet'i kabul etmesiyle bu önemli süreçlerden birini yaşamıştır. Bu tarihi süreç içerisinde Türk dili ile yazılmış pek çok dini ve didaktik önemli eser vardır. Bu önemli eserlerden birisi de Türk dilinin Orta Türkçe olarak da adlandırılan bu döneminde Yusuf Has Hacib tarafından Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan Kutadgu Bilig'dir.

“Kutadgu Bilig, İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir. 11.yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır. Kutadgu Bilig'in kelime anlamı mutlu olma bilgisi, terim anlamı ise siyaset bilgisidir.” (ERCİLASUN, 2014, s. 293)

“Kutadgu Bilig'in bugüne ulaşmış bulunan üç nüshası vardır: Herat, Mısır, Fergana nüshaları. Herat nüshası Şahrüh döneminde, 17 Haziran 1439'da Herat'ta istinsah edilmiştir.” (ERCİLASUN, 2014, s. 295)

“Mısır nüshası, 1374'ten önceki bir tarihte İzzeddin Aydemir adına Arap harfleriyle istinsah edilmiştir.” (ERCİLASUN, 2014, s. 295)

“Fergana nüshası 14. yüzyılın ilk yarısında Harezmi muhitinde Arap harfleriyle istinsah edilmiş olmalıdır.” (ERCİLASUN, 2014, s. 296)

“Türk dilini, eski, orta, yeni olarak üç döneme ayıran Türkologlara göre Karahanlı Türkçesi, Orta Türkçenin ilk dönemini oluşturur. Böyle düşünen Türkologlara göre 10-15. yüzyıllar arası, Orta Türkçe dönemidir. Karahanlı Türkçesinden sonraki Harezmi, kıpçak ve Eski Oğuz Türkçeleri de Orta Türkçenin diğer dönem ve alanıdır.” (ERCİLASUN, 2014, s. 342)

Türk dili açısından önemli bir yere sahip Kutadgu Bilig üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Tuncer Gülensoy tarafından 2000 yılında Türk Dili dergisinde yayımlanan “Kutadgu Bilig Bibliyografyası” ve Erdem Uçar tarafından 2015 yılında Sosyal Bilimler Dergisinde yayımlanan “Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme” adlı

makaleler Kutadgu Bilig üzerine yapılmış araştırmaların ne denli çok olduğunu ortaya koymaktadır.

Kutadgu Bilig ile ilgili olarak Lisansüstü Tezler de yapılmıştır. Bu tezler içerisinde 1989 yılında Ahat Üstüner tarafından yapılan (Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) “*Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikayeler*” adlı yüksek lisans tezi ve 2001 yılında Bayram Çetinkaya tarafından yapılan (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) “*Kutadgu Bilig’deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi*” adlı yüksek lisans tezi söz varlığı araştırmaları içerisinde değerlendirilebilir.

Yapılan çalışmaları ortaya koyan Kaynakça çalışmalarından da anlaşılacağı üzere, Kutadgu Bilig hakkında yapılmış araştırmaların sayısı oldukça fazladır. Ancak araştırmalar içerisinde Kutadgu Bilig’de kalıp sözler bağlamında yapılmış bir söz varlığı çalışmasına rastlanamamıştır.

Türk dili için kalıp sözler, kavram olarak yeni sayılabilecek bir araştırma konusudur. Söz varlığı çalışmaları içerisinde kalıp sözler için yapılan çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Çiğdem Erol 2007 yılında “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme” adıyla (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. 2011 yılında Gülseren Tor, Çukurova Üniversitesinde gerçekleştirilen *Prof. Dr. Mine Mengi Sempozyumu*’nda “Mersin’den Birkaç Kalıp Söz (İlişki Sözü) Üzerine” adlı bir bildiri sunmuştur. Bu konuda çalışma yapan önemli bir isim de Hürriyet Gökdayı’dır. İlk önce 2008 yılında *Bilig* dergisinin *kış* sayısında yazdığı bir makale ile bu konuya dikkat çeken Hürriyet Gökdayı, daha sonra hazırladığı “Türkçede Kalıp Sözler” adlı kitap ile konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Çalışmanın Ek bölümünde kalıp sözler (1210 adet) maddebaşı olarak verilmiştir. (GÖKDAYI, 2015, s. 157)

Doğan Aksan da çalışmasında kalıp söz konusuna değinmektedir.

“Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir.” (AKSAN, 1996, s. 35)

Çiğdem Erol hazırladığı “Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme” (T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı tezinde kalıp sözler için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kalıp sözler, belli durumlarda söylenmesi gelenek olmuş klişe sözlerdir. Bu sözler toplumun yaşamına ve kültürüne ışık tutmaktadır. Kalıp sözler yemek yerken veya yemekten sonra, biriyle karşılaşıldığında selamlaşmak için, doğum, ölüm, okula başlama, evlenme gibi olaylar karşısında da kullanılırlar. Bunun yanında bir iyilik karşısında duyulan minneti veya bir iyi dileği belirtmek için edilen dualar, kızgınlıkla söylenen beddualar, yemin etmeler, söz vermeler de kalıp sözlerin içindedir.” (EROL, 2007, s. ÖNSÖZ)

“Kalıp sözler veya ilişki sözleri adı verilen dil öğeleri tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir.” (EROL, 2007, s. 1)

Gülseren Tor ise 2011 yılında sunmuş olduğu bildirisinde kalıp sözler için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Her toplumun, gündelik yaşamında çeşitli zaman ve durumlarda kullandığı kendine özgü sözleri vardır. İnsanlar arasındaki ilişkilerde kullanılan selamlaşma, vedalaşma, iyi ya da kötü dilek sözleri, saygı ve nezaket gereği söylenen sözler kalıp sözler arasında yer alır. Gündelik iletişim davranışları toplumdan topluma değişiklik gösterdiği gibi; iletişim sözleri de,

aynı toplumda dönemden döneme, bölgeden bölgeye, yöreden yöreye değişiklik gösterebilmektedir. Anadolu'da ölçünlü dille ortak olan kalıp sözler yanında, daha farklı sözlere de rastlanmaktadır. Bu tür sözler Anadolu ağızlarının sözvarlığı içinde, pek çok çeşidiyle ve renkliliğiyle büyük bir yer tutmaktadır.” (Tor, 2011, s. 766)

Hürriyet Gökdayı ise Kalıp sözleri şöyle tanımlar:

“Zihinsel üretim ve yapıyı temel alan bir başka tanıma göre ise kalıp sözler, önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeden veya dilbilgisel olarak ayrıştırılmadan olduğu gibi hatırlanarak kullanılan, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşan dizidir (Wray 2002: 9).” (GÖKDAYI, 2008, s. 90)

“Söz varlığında, selamlaşırken, yemek yerken, sevincimizi ya da üzüntümüzü belirtirken, birisini kutlarken, görüştüğümüz kişiden ayrılırken vb. iletişim durumlarında söylemeyi adet haline getirdiğimiz, ağızımızdan hemen çıkıveren, bir bütün halinde veya kişiye, zamana göre yapılan ufak tefek değişiklikler dışında çekirdek bölümünü aynı şekilde kullandığımız sözler.” (GÖKDAYI, 2015, s. 1)

Bu tanımlardan sonra, Kutadgu Bilig'de, yazıldığı dönemin dili de dikkate alınarak kalıp sözler saptanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada saptanan bütün kalıp sözler Reşit Rahmeti Arat'ın çevrisiyle Kabalcı Yayınevinden çıkan Kutadgu Bilig'in 2008 yılında çıkan ikinci basımından alınmıştır. ¹ Saptanan kalıp sözler, bir beyitte iki kalıp söz saptandıysa her biri ayrı ayrı numaralandırılmıştır. Cümle akışı devam eden beyitler ise tek başına numaralandırılmıştır.

Mensur mukaddime kısmından:

1) “**Bismillahirrahmanirrahim**” (Hacib, 2008, s. 68)

“**Bismillahirrahmanirrahim**” (Hacib, 2008, s. 69)

2) “**Sansız selam üdürud** halklarda yigi yalavaçlarda ödrüntüsi ulug savcısı Muhammed- i (Hacib, 2008)Mustafa öze bolsun.” (Hacib, 2008, s. 68)

“Yine insanların en iyisi, yalvaçların seçkini ve Tanrının ulu habercisi Muhammed Mustafa ile onun arkadaşları olan aziz ve muhterem ashabına **sayısız selam ve sena olsun**” (Hacib, 2008, s. 69)

Manzum Mukaddime kısmından:

3) 3. “**Yigil sen küle**” (Hacib, 2008, s. 72)

“**sen güle güle ye**” (Hacib, 2008, s. 73)

4) 7. “Dürud ol ödgürmiş resulka **selam**” (Hacib, 2008, s. 72)

“O seçkin resule **salat ve selam**” (Hacib, 2008, s. 73)

5) 7. “Yine işleringe **selam hem ulam**” (Hacib, 2008, s. 72)

“Yine arkadaşlarına **selam ve saygı**” (Hacib, 2008, s. 73)

6) 32. “**Bayat yarlıkasu** ol edgü kulug” (Hacib, 2008, s. 76)

“o ulu ve iyi kulları **Tanrı yarlığasın** (günahlarını bağışlasın)” (Hacib, 2008, s. 77)

Beyitlerde tespit edilen kalıp sözler:

7) “**Bismillahirrahmanirrahim**” (Hacib, 2008, s. 92)

“**Bismillahirrahmanirrahim**” (Hacib, 2008, s. 93)

8) 2. “**Öküş ögdi birle tümen ming sena**” (Hacib, 2008, s. 92)

“**Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamd ve binlerce sena olsun**; onun için fanilik yoktur”
(Hacib, 2008, s. 93)

9) 24. “Ay idi” (Hacib, 2008, s. 94)

“**Ey rabbim**” (Hacib, 2008, s. 95)

10) 88. “**Kutadsu** atı birsü iki cihan” (Hacib, 2008, s. 106)

“**Kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin**” (Hacib, 2008, s. 107)

11) 116. “Ya rab” (Hacib, 2008, s. 108)

“**Ya rab**” (Hacib, 2008, s. 109)

12) 123. “yaşasunı lukman yıl” (Hacib, 2008, s. 110)

“**Lokman kadar uzun ömürlü olsun**” (Hacib, 2008, s. 111)

13) 164. “Aya evlig er sak” (Hacib, 2008, s. 116)

“Ey ev sahibi, **dikkat et**” (Hacib, 2008, s. 117)

14) 193. “Bütrü kör” (Hacib, 2008, s. 122)

“**İyice dikkat et**” (Hacib, 2008, s. 123)

15) 204. “Özüm ‘uzri koldı sanga uş munu” (Hacib, 2008, s. 122)

“İşte böylece **senden özür dilerim**” (Hacib, 2008, s. 123)

16) 350. “**Kutadsu** okıgıka tutsu elig” (Hacib, 2008, s. 144)

“Okuyana **kutlu olsun** ve elinden tutsun” (Hacib, 2008, s. 145)

17) 364. “**Esenleşti** erke yigitlik tili” (Hacib, 2008, s. 146)

“Gençlik insana “**Allahıs marladık**” der” (Hacib, 2008, s. 147)

18) 396. “Özüng fazlı birle **keçür** ay küsüş” (Hacib, 2008, s. 150)

“Ey aziz Tanrı, beni kendi fazlın ve keremin ile **affet**” (Hacib, 2008, s. 151)

19) 397. “**Kamug mü’minig sen tözü yarlıka**” (Hacib, 2008, s. 150)

“**Sen bütün müminlerin günahlarını bağışla**” (Hacib, 2008, s. 151)

20) 523. “Ayıttı hacib emdi **könglüng neteg**” (Hacib, 2008, s. 170)

“Hacib sordu: **Nasılsın**, gönlün hoş mu” (Hacib, 2008, s. 171)

21) 583. “**Kayudın kelir sen negü ol yatıng**” (Hacib, 2008, s. 182)

“**Nereden geliyorsun, memleketin neresidir**” (Hacib, 2008, s. 183)

22) 600. “**Bayat birsü küç**” (Hacib, 2008, s. 184)

“**Tanrı bana kuvvet versin**” (Hacib, 2008, s. 185)

23) 605. “Kamuğ neng yakınlık kılur **kör bakın**” (Hacib, 2008, s. 186)

“Bak ve **dikkat et**, herkes ona yakınlık gösterir” (Hacib, 2008, s. 187)

24) 800. “**Baka tur körü**” (Hacib, 2008, s. 2018)

“**Dikkat et**” (Hacib, 2008, s. 219)

25) 846. “**Ked küdezgil özüng**” (Hacib, 2008, s. 226)

“**çok dikkatli hareket et**” (Hacib, 2008, s. 227) Burada kendine dikkat et anlamı olduğu için kalıp söz olarak değerlendirilmiştir.

26) 940. “**Uzun bolsu yaş**” (Hacib, 2008, s. 242)

“**Ömrün uzun olsun**” (Hacib, 2008, s. 243)

27) 940. “**Erej edgü birle esen bolsu baş**” (Hacib, 2008, s. 242)

“**Huzur ve iyilik içinde başın esin olsun**” (Hacib, 2008, s. 243)

28) 1069. “**Könglüng neteg**” (Hacib, 2008, s. 262)

“**Nasılsın**” (Hacib, 2008, s. 263)

29) 1151. “**Ay idim**” (Hacib, 2008, s. 276)

“**Ey rabbim**” (Hacib, 2008, s. 277)

30) 1162. “**Esen edgü kal**” (Hacib, 2008, s. 278)

“**Sağ ve esen kal**” (Hacib, 2008, s. 779)

31) 1190. “**Esen bol**” (Hacib, 2008, s. 282)

“**Sen sağ ol**” (Hacib, 2008, s. 283)

32) 1257. “**Ay idim**” (Hacib, 2008, s. 292)

“**Ey rabbim**” (Hacib, 2008, s. 293)

33) 1262 “**İdim** sen tirig sen angar bir kuta” (Hacib, 2008, s. 292)

“**Ey rabbim** sen dirisin, ona saadet ver” (Hacib, 2008, s. 293)

34) 1286. “**Sevinç birle bük**” (Hacib, 2008, s. 296)

“**güle güle kullan**” (Hacib, 2008, s. 297)

35) 1309. “**Meningdin ming alkış** uvutlug öze” (Hacib, 2008, s. 300)

“utanma sahibine **benden binlerce selam**” (Hacib, 2008, s. 301)

36) “1348. **Sevüg savçıka ming meningdin selam**

Tegürsün bayatım kesüksüz ulam” (Hacib, 2008, s. 306)

“**Tanrı benden sevgili Haberciye, devamlı olarak, binlerce selam eristirsın**” (Hacib, 2008, s. 307)

37) 1349. “**Tegürsün selamım idim** kesmedin” (Hacib, 2008, s. 306)

“**Rabbim sonsuz selamlarımı eristirsın**” (Hacib, 2008, s. 307)

38) 1350. “**Uzun kiç yaşagıl** ay ilig kutı” (Hacib, 2008, s. 306)

“Ey devletli hükümdar, **çok uzun yaşa**” (Hacib, 2008, s. 307)

49) 1479. “**Bayat birsü tevfik** kamug edgüke” (Hacib, 2008, s. 326)

“Bütün iyilikler için **Tanrı sana Tevfik ihsan etsin**” (Hacib, 2008, s. 327)

40) 1480. “**Esenin tirilgil öküş yıl yaşa**

Sevinçin avınçın öküş il aşā” (Hacib, 2008, s. 326)

“**Ömrünü sıhhatle geçir, çok yıl yaşa**, saltanatın sevinç ve huzur içinde geçsin” (Hacib, 2008, s. 327)

- 41) 1481. “*Esen kal selamet ay körklüg yüzüm*” (Hacib, 2008, s. 326)
“*Sağ ve esen kal* ey güzel yüzüm” (Hacib, 2008, s. 327)
- 42) 1483. “*Bayatka tutuzdum munı* yalvara” (Hacib, 2008, s. 326)
“Yalvararak *Tanrıya emanet ettim onu*” (Hacib, 2008, s. 327)
- 43) 1547. “*Kerek öngdi tutğil kerek tönğdisi*” (Hacib, 2008, s. 334)
“*Istersen beğen, istersen beğenme*” (Hacib, 2008, s. 335)
- 44) 1553. “*uzun kiç yaşağil* aşayu ilig” (Hacib, 2008, s. 336)
“Ey hükümdar, *Tanrı sana uzun ömürler versin*” (Hacib, 2008, s. 337)
- 45) 1560. “*Bayat ok ötesün sening haklaring*” (Hacib, 2008, s. 338)
“*Senin haklarını bizzat Tanrı ödesin*” (Hacib, 2008, s. 339)
- 46) 1585. “*uzun kiç tirilsü* yadılsu atı” (Hacib, 2008, s. 342)
“*Allah uzun ömürler versin*, şöretin dünyaya yayılsın” (Hacib, 2008, s. 343)
- 47) 1591. “*Çökürme köngül*” (Hacib, 2008, s. 342)
“*gönlünü ferah tu*” (Hacib, 2008, s. 343)
- 48) 1796. “*Uzun kiç yaşası* bu üsteng elig” (Hacib, 2008, s. 374)
“*Ömrü ve devleti uzun olsun*” (Hacib, 2008, s. 375)
- 49) 1929. “*Erejın avınsa yise il uzun*” (Hacib, 2008, s. 396)
“*Huzur içinde yaşasın, uzun zaman hükümran olsun*” (Hacib, 2008, s. 397)
- 50) 1948. “*Esen ine tirilgil* ay üsteng elig” (Hacib, 2008, s. 400)
“Ey üstün el, *sağ ol ve huzur içinde yaşa*” (Hacib, 2008, s. 401)
- 51) 2145. “*Sevinçin tiril tutçı körme açığ*” (Hacib, 2008, s. 426)
“*Sevinç içinde yaşa, zahmet yüzü görme*” (Hacib, 2008, s. 427)
- 52) 2173. “*Diriga* bu yanglıg kişiler ölür” (Hacib, 2008, s. 430)
“*Ne vazık ki*, böyle insanlar çok yaşamaz” (Hacib, 2008, s. 431)
- 53) 2247. “isiz bolmagınça bu begler *bakın*” (Hacib, 2008, s. 440)
“*dikkat et*, kötü kimseleri yanlarına yaklaştırmazlar” (Hacib, 2008, s. 441)
- 54) 2319. “*Tuz etmek kingüt* ay kişi kutluğı” (Hacib, 2008, s. 452)
“*Tuzun ekmeğın bol olsun*” (Hacib, 2008, s. 453)
- 55) 2489. “*Uzun kiç yaşasunı ilig* özi” (Hacib, 2008, s. 476)
“*Hükümdar çok yaşasın*” (Hacib, 2008, s. 477)
- 56) 2528. “*Esen ine tirilgil* ay kılkı silig” (Hacib, 2008, s. 482)
“Ey hükümdar, *huzur içinde uzun seneler yaşa*; ey yumuşak” (Hacib, 2008, s. 483)
- 57) 2575. “Tusulur adaş tut *asıg birle tod*” (Hacib, 2008, s. 488)
“Yararlanacağın kişiyi arkadaş edin, onun bol bol *hayrını gör*” (Hacib, 2008, s. 489)
- 58) 3066. “Neteg kim sevindi seningdin köngül

Bayat birsü andağ sevine ay ogul” (Hacib, 2008, s. 558)

“Benim gönlüm senden nasıl hoşnut ise, ey oğul, **Tanrı seni de öyle sevindirsin**” (Hacib, 2008, s. 559)

59) 3098. “**Negü teg keçer kün ay** ögdülmiş ay” (Hacib, 2008, s. 562)

“Ey ögdülmiş, söyle, **gün ve aylar nasıl geçiyor**” (Hacib, 2008, s. 563)

60) 3114. “**Erej kıl bir ança sen inçin avın**” (Hacib, 2008, s. 566)

“Biraz huzur ve rahat içinde yaşa” (Hacib, 2008, s. 567)

61) 3131. “**Esirker men**” (Hacib, 2008, s. 568)

“Çok **teessüf ediyorum**” (Hacib, 2008, s. 569)

62) 3198. “**Esen barmu erki et öz inçlikin**” (Hacib, 2008, s. 578)

“**yücludun sağ ve sıhatte midir**” (Hacib, 2008, s. 579)

63) 3295 “**Ne körklü sevinç**” (Hacib, 2008, s. 590)

“**Ne büyük mutluluktur**” (Hacib, 2008, s. 591)

64) 3301. “**Ne körklüg bolur** kör kişi adrılıp” (Hacib, 2008, s. 590)

“**Ne kadar güzel** şey” (Hacib, 2008, s. 591)

65) 3353. “Bayattın turur kör **anınıng takdiri**” (Hacib, 2008, s. 598)

“Bu **onun (Allah'ın) takdiridir**” (Hacib, 2008, s. 599)

66) 3537. “Mungar mengzer emdi **körü bar** bu söz” (Hacib, 2008, s. 624)

“**dikkat et**, şimdi şu söz buna benzer” (Hacib, 2008, s. 625)

67) 3684. “**Muyan birsü tengri** sakınçım yiding” (Hacib, 2008, s. 646)

“**Tanrı sana bunun sevabını versin**, derdimi kendine dert edindin” (Hacib, 2008, s. 647)

68) 3709. “Kesildi sözüm **sen esen edgü kal**” (Hacib, 2008, s. 650)

“Başka bir diyeceğim kalmadı, **sağ ve esen kal**” (Hacib, 2008, s. 651)

69) 3876. “**İlig ine esenin tirlsün uzun**” (Hacib, 2008, s. 676)

“**Hükümdar sağlık ve esenlik içinde çok yaşasın**” (Hacib, 2008, s. 677)

70) 3905. “**Tümen ming selamım sevüg savçıka**

Tegürsün bayatım köni yolçıka” (Hacib, 2008, s. 682)

“**Tanrı sevgili resule, o doğru yolu gösterene, yüz binlerce dua ve selam eriştirsin**” (Hacib, 2008, s. 683)

71) 3907. “İligdin öküş ögdi aytıg **selam**

Idur men sanga ay ukuşı tamam” (Hacib, 2008, s. 682)

“Hükümdar seni çok överek **hatrını soruyor ve selam gönderiyor**, ey kâmil akıllı insan” (Hacib, 2008, s. 683)

72) 3908. “**Negü teg erür sen** ay bilge teti” (Hacib, 2008, s. 682)

“Ey zeki bilge, **nasılsın?**” (Hacib, 2008, s. 683)

73) 3960. “Ayur ay kadaşım **nelük emgeding**” (Hacib, 2008, s. 690)

- “Sonra dedi ki: Ey kardeşim, **niye zahmet ettin**” (Hacib, 2008, s. 691)
- 74) 3994. “Kişike katılığıl **yorigıl amul**” (Hacib, 2008, s. 696)
- (İnsanlara karış ve **huzur içinde yaşa.**) (Hacib, 2008, s. 697)
- 75) 4295. “Köni bol kutuldung **sen inçin tiril**” (Hacib, 2008, s. 740)
- “Doğru ol; **endişesiz ve huzur içinde yaşa**” (Hacib, 2008, s. 741)
- 76) 4323. “Kara kılma **özni küdezü** tura” (Hacib, 2008, s. 744)
- “**iyice dikkat et**, kendini karaya bulaştırma” (Hacib, 2008, s. 745)
- 77) 4438. “**Tiril edgü atın sevinçin küle**” (Hacib, 2008, s. 762)
- “iyi ad kazanarak **sevinç ve huzur içinde yaşa**” (Hacib, 2008, s. 763)
- 78) 4452. “Bilgisizke yakma **özüngni tutun**” (Hacib, 2008, s. 764)
- “Bilgisizlere yaklaşma, **kendine hakim ol**” (Hacib, 2008, s. 765)
- 79) 4507. “**Sakıncsız tirilgil** aya kutlug er” (Hacib, 2008, s. 774)
- “**Ömrünü dertsiz geçir** ey mutlu insan” (Hacib, 2008, s. 775)
- 80) 4610. “**Ked küdez** singa serme anı” (Hacib, 2008, s. 788)
- “**Ona çok dikkat et**, kaba söz söyleme kırılır” (Hacib, 2008, s. 789)
- 81) 4721. “**Baka körgil**” (Hacib, 2008, s. 804)
- “Dikkat et” (Hacib, 2008, s. 805)
- 82) 4878. “Barayın men emdi **esen edgü kal**” (Hacib, 2008, s. 826)
- “Şimdi ben gideyim, **sen sağ ve esen kal**” (Hacib, 2008, s. 827)
- 83) 4923. “**sanga ma öküş tegdi emgek** yorıp” (Hacib, 2008, s. 832)
- “**Sana da gidip gelmek zahmet oldu**” (Hacib, 2008, s. 833)
- 84) 4957. “**İlig altını ine esen bolsunı**
Bayat birge barça tilek kolsunı” (Hacib, 2008, s. 838)
- “**Hükümdar sağ olsun ve huzur içinde yaşasın, Tanrı bütün dilek ve arzularını yerine getirsin**” (Hacib, 2008, s. 839)
- 85) 4974. “**Nelük emgetürsen özüngni** küçün” (Hacib, 2008, s. 840)
- “**Niçin kendini zorla zahmete sokuyorsun**” (Hacib, 2008, s. 841)
- 86) 5027. “**İlel** tip turup çıktı ögdülmüş” (Hacib, 2008, s. 850)
- “Ögdülmüş **baş üstüne**” diyerek kalkıp çıktı” (Hacib, 2008, s. 851)
- 87) 5039. “**Ayur emgeding sen** ay odgurmışa” (Hacib, 2008, s. 852)
5039. “Ey odgurmuş, dedi, yaya olarak buraya kadar gelmekle **çok büyük zahmetlere katlandın**” (Hacib, 2008, s. 853)
- 88) 5048. “**Kaçan tegge emgek** yetüngil bilig” (Hacib, 2008, s. 854)
- “Bu **bana niçin zahmet olsun**” (Hacib, 2008, s. 855)
- 89) 5065. “**Körü bar** kara begke kılmaz selam” (Hacib, 2008, s. 856)

857) “**Dikkat et**, selamın bu manasından dolayı halk beye selam vermez” (Hacib, 2008, s.

90) 5078. “Köni sözlüg erke ***bayat birsü ter***” (Hacib, 2008, s. 858)

“Doğru söyleyeni **Tanrı karşılığına eristirsün**” (Hacib, 2008, s. 859)

91) 5082. “***Bayat arturu birsü ilig sanga***

Bu edgü kılıklar bu edgü yanga” (Hacib, 2008, s. 858)

“**Ey hükümdar, Tanrı senin bu iyi hareketlerini ve iyi ahlakını daim etsin ve arttırsın**” (Hacib, 2008, s. 859)

92) 5102. “***Tileking tükel birsü tengri kutun***” (Hacib, 2008, s. 862)

“**Tanrı seni mutlu etsin, bütün dileklerini yerine getirsün**” (Hacib, 2008, s. 863)

93) 5271. “Bu gaflet usındın küdezgü ***ya rab***” (Hacib, 2008, s. 886)

“**Ey rabbim**, beni bu gaflet uykusundan korusun” (Hacib, 2008, s. 887)

94) 5274. “***Baka tur*** negü tir sakınuk kişî” (Hacib, 2008, s. 886)

“**Dikkat et**, takva sahibi kişî ne der” (Hacib, 2008, s. 887)

95) 5402. “***Bayat birsü tevfiik*** tilekingke teg” (Hacib, 2008, s. 904)

“**Tanrı senden istediğün tevfiiki esirgemesün**” (Hacib, 2008, s. 905)

96) 5409. “Özüngni unıtma ay ilig ***sakın***” (Hacib, 2008, s. 904)

“Ey hükümdar, **dikkatli ol**, kendini unutma” (Hacib, 2008, s. 905)

97) 5437. “***Bayat birsü tevfiik*** sanga ay ilig” (Hacib, 2008, s. 910)

“Ey hükümdar, **Tanrı sana Tevfiik versün**” (Hacib, 2008, s. 911)

98) 5438. “***Tilek birsü tengri küdezsü sinî***” (Hacib, 2008, s. 910)

“**Tanrı sana dileğün versün, seni korusun**” (Hacib, 2008, s. 911)

99) 5470. “Muning ***şükri kılğıl*** ay bilgi king” (Hacib, 2008, s. 914)

“Ey bilgisi geniş olan, **buna şükret**” (Hacib, 2008, s. 915)

100) 5592. “***Körü tur*** adın işke katma yula” (Hacib, 2008, s. 932)

“**Dikkat et** onlara başka iş verme, verilmişse bu işten al” (Hacib, 2008, s. 933)

101) 5622. “Sevindi ***ilel*** tip yaruttı közin” (Hacib, 2008, s. 936)

“Yüzü güldü ve sevinerek “**baş üstüne**” dedi.” (Hacib, 2008, s. 937)

102) 5665. “İlig aydı bangıl ***meningdin selam***

Tegürgil angar sen ay bilgi tamam” (Hacib, 2008, s. 944)

“Hükümdar dedi ki: Git, **ona benden de selam götür**, ey bilgisi kâmil insan.” (Hacib, 2008, s. 945)

103) 5668. “***İlel*** tip turup çıktı ögdülmüş” (Hacib, 2008, s. 944)

“Ögdülmüş “**Baş üstüne**” diyerek kalkıp çıktı” (Hacib, 2008, s. 945)

104) 5717. “Ölüm tutmaz erken ***baka tur*** odug” (Hacib, 2008, s. 950)

“Ölüm henüz yakalamadan uyanık dur, **dikkatli ol**” (Hacib, 2008, s. 951)

- 105) 5718. “Ölüm tutsa asgı bulamaz ***bakın***” (Hacib, 2008, s. 952)
“***Dikkat et***; ölüm yakalayınca, bak bundan bir fayda gelmez” (Hacib, 2008, s. 953)
- 106) 5722. “***Bayat birsü tevfik*** yarutsu közüng” (Hacib, 2008, s. 952)
“***Tanrı seni başarılı ve mutlu etsin***” (Hacib, 2008, s. 953)
- 107) 5807. “Sening bolsu devlet ***uzun bolsu yaş***” (Hacib, 2008, s. 964)
“***Mutluluk ve huzur içinde uzun bir ömür sür***” (Hacib, 2008, s. 965)
- 108) 5820. “***Küdezsü idim*** tutsu könglüm tüze” (Hacib, 2008, s. 966)
“***Rabbim beni korusun***, gönlümü temiz tutsun” (Hacib, 2008, s. 967)
- 109) 5854. “***Bayat birsü tevfik*** aya erde yig” (Hacib, 2008, s. 972)
“Ey insanların iyisi, ***Tanrı sana Tevfik ihsan etsin***” (Hacib, 2008, s. 973)
- 110) 5857. “***Sen inçin tirilgil*** ay ilçü ulug” (Hacib, 2008, s. 972)
“Ey büyük hükümdar, ***sen huzur içinde yaşa***” (Hacib, 2008, s. 973)
- 111) 5895. “***Bayat birsü iki ajun edgüsü***” (Hacib, 2008, s. 976)
“***Tanrı ona her iki dünya nimetlerini ihsan etsin***” (Hacib, 2008, s. 977)
- 112) 6060. “Tükettim ***tiriglik esen edgü kal***” (Hacib, 2008, s. 1004)
“Hayatımı tamamladım, ***sen sağ ve esen kal***” (Hacib, 2008, s. 1005)
- 113) 6069. “***Baka körgil*** emdi ay köngli tirig” (Hacib, 2008, s. 1004)
“***Dikkat et*** şimdi, ey gönlü diri” (Hacib, 2008, s. 1005)
- 114) 6185. “İligke ***tegürgil meningdin selam***” (Hacib, 2008, s. 1020)
“Hükümdara ***benden selam söyle***” (Hacib, 2008, s. 1021)
- 115) 6245. “İlig aydı ***tengri küdezgey anı***” (Hacib, 2008, s. 1030)
“Hükümdar dedi ki ***onu tanrı korusun***” (Hacib, 2008, s. 1031)
- 116) 6283. “***ilel*** tip turup çıktı andın yana” (Hacib, 2008, s. 1036)
“Ögdilmiş ***baş üstüne*** diyerek oradan kalkıp çıktı” (Hacib, 2008, s. 1037)
- 117) 6288. “***Sen inçin tirilgil yaşagıl uzun***” (Hacib, 2008, s. 1036)
“***Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin***” (Hacib, 2008, s. 1037)
- 118) 6306. “***Bayat yarlıkasu ol odgurmışig***
Keçürsü anıngdın yazuk kılmışig” (Hacib, 2008, s. 1040)
“Odgurmışa ***Tanrı rahmet eylesin***, onun bütün günahlarını affetsin” (Hacib, 2008, s. 1041)
- 119) 6350. “Tegümeding işke ***işing ne erinç***” (Hacib, 2008, s. 1046)
“Bu birkaç gün kaygı ve keder içinde kaldığım için sen de işle pek meşgul olamadın; acaba ***işler nasıl gidiyor.***” (Hacib, 2008, s. 1047)
- 120) 6386. “***Küdezsün bayat bu beladin*** singar” (Hacib, 2008, s. 1052)
“***Tanrı bu beladan bizi korusun***” (Hacib, 2008, s. 1053)
- 121) 6410. “Ayur ay büğü beg ***uzun kiç yaş***” (Hacib, 2008, s. 1056)

“Dedi ki: Ey hükümdar, ömrün uzun olsun” (Hacib, 2008, s. 1057)

122) 6414. “Sevinçin avınçın tirilgil uzun” (Hacib, 2008, s. 1056)

“Sevinerek ve avunarak uzun ömür sür” (Hacib, 2008, s. 1057)

123) 6464. “Erejlengil ança ay kılık tüzün” (Hacib, 2008, s. 1056)

“Huzur içinde yaşa, ey halim selim insan” (Hacib, 2008, s. 1057)

124) 6494. “Küdezsü ugan tengri imanımız” (Hacib, 2008, s. 1068)

“Kadir tanrı sonumuzu hayretsin” (Hacib, 2008, s. 1069)

125) 6520. “Tözü tört isinge meningdin selam

Tegür ay bayatım tutaşı ulam” (Hacib, 2008, s. 1070)

“Onun dört arkadaşına durmadan ve daima binlerce selam ulaştır benden” (Hacib, 2008, s. 1071)

126) 6635. “Yigitlik yava boldı isiz künüm” (Hacib, 2008, s. 1086)

“Gençlik boşuna heder oldu, hayatıma yazık oldu” (Hacib, 2008, s. 1087)

127) 6643. “Közüng yum kulak tu bir inçin tura” (Hacib, 2008, s. 1088)

“Gözünü yum kulağını tika ve böylece huzur içinde yaşa” (Hacib, 2008, s. 1089)

128) 6645. “Tegür savçımızka tümen ming selam

Tözü tört işinge takı ertüre” (Hacib, 2008, s. 1088)

6645. “Peygamberimiz ve onun dört arkadaşına binlerce selam ulaştır” (Hacib, 2008, s. 1089)

Saptanan bu kalıp sözlere bakıldığında Kutadgu Bilig’de iyi dilek, temenni, uyarı, hükümdara saygı gibi durumlar için kullanılan kalıp sözler sayıca daha fazladır. Böyle önemli bir eserde saptanan kalıp sözler elbette ki yazıldığı dönem içerisinde değerlendirilmiştir. Geçmişten günümüze kuşaktan kuşağa aktararak gelen kalıp sözler de deyimler, atasözleri ikilemeler gibi, Türk Dili’nin anlatım gücüne katkı sağlayan önemli yapılarıdır.

2. SONUÇ

Türk Dili açısından önemli bir değere sahip olan Kutadgu Bilig, daha önce yapılan çalışmalarla genel olarak konusu, dili, söz varlığı gibi özellikleri bağlamında birçok kez incelenmiştir. Ancak aynı eserle ilgili olarak kalıp sözler bağlamında yapılmış bir söz varlığı çalışmasına rastlanamamıştır. Didaktik bir eser olan Kutadgu Bilig’in kalıp sözler bağlamında incelenmesi ve kalıp sözlerin, Türk dilinin söz varlığı içerisinde, eskiden beri var olduğunu, günümüze ikilemeler, deyimler ve atasözleri gibi kuşaktan kuşağa aktararak geldiğinin ortaya konması bakımından önemlidir. Çalışmanın içinde verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere kalıp sözler, iletişim, temenni ve belirli durumlar karşısında kalıplaşmış sözler/söz öbekleri olarak söylenen yapılarıdır. Kalıp sözler hakkında yapılmış çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda en kapsamlı çalışmayı Hürriyet Gökdayı yapmıştır. Bu çalışmanın konusunu Kutadgu Bilig’de yer alan kalıp sözler oluşturmaktadır. Eser didaktik bir özellik gösterdiği için uyarı, iyi dilek, hükümdara saygı, insanlarla iyi ilişkiler kurma gibi amaçlarla kullanılmış kalıp sözler sayıca fazladır. Çalışmada Kutadgu Bilig’de yer alan “Bismillahirrahmanirrahim, Başüstüne, nasılsın, uzun ömürlü olsun, özür dilerim, kutlu olsun” gibi kalıp sözler saptanmıştır. Kalıp sözler saptanırken dönemin dili de dikkate alınmıştır. Bu bağlamda dönem içerisinde iletişim, temenni, iyi dilek sözleri içerisinde değerlendirebilecek “Bayat birsü Tevfik (Tanrı senden istediğin tevfiği esirgemesin)”, “Tuz etmek kingüt (Tuzun ekmeğin bol olsun)

gibi yapılar da kalıp sözler içerisinde değerlendirilmiştir. Kutadgu Bilig'de 128 yerde karşılaşılan ve çalışmaya yansıtılan kalıp sözler arasında tekrar eden yapılar da bulunmaktadır. Ancak bu yapıların her biri beyit içerisinde bütünlük oluşturduğu ve farklı sözcüklerle aynı anlamı sağladığı için ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu çalışma ile daha önce böylesi önemli bir eserde kalıp sözlerin tespit edilmemiş olunması göz önüne alınarak Türkoloji alanına katkı sunmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, D., (1996), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi
- AKYALÇIN, N., (2007). *Türkçe İnkilemeler Sözlüğü Tanıklı*, Anı Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- AKYALÇIN, N., (2012). “*Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz Tanıklı Sözlük*”. Ankara: Eğiten Kitap.
- AKYALÇIN, N., (2012). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Ankara. Eğiten Kitap.
- BİLGİN, M., (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- DİLAÇAR, A., (2003). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- EKER, S., (2002). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B., (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, M., (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul. Bayrak Basım.
- EROL, Ç., (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- GÖKDAYI, H., (2015), *Türkçede Kalıp sözler*, Ankara: Kriter Yayınevi.
- GÖKDAYI, H., (2008), Türkçede Kalıp Sözler, *Bilig-Kış*, Sayı:44, Sf:90-108.
- GÜLENSOY, T., (2000). *Kutadgu Bilig Bibliyografyası, Türk Dili*, Sayı: 586, s. 371-377.
- HACİB, Yusuf Has (2008). *Kutadgu Bilig* (Çev. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- KARAMANLIOĞLU, A. F., (1978). *Türk Dili (2.Baskı)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KORKMAZ, Z., (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- UÇAR, E., (2015). Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 4, s. 62-100.
- TOR, G., (2011). *Mersin'den Birkaç Kalıp Söz (İlişki Sözü) Üzerine*, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu, Adana, 20- 22 Ekim 2011, 766-786.

NOTLAR

¹Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.